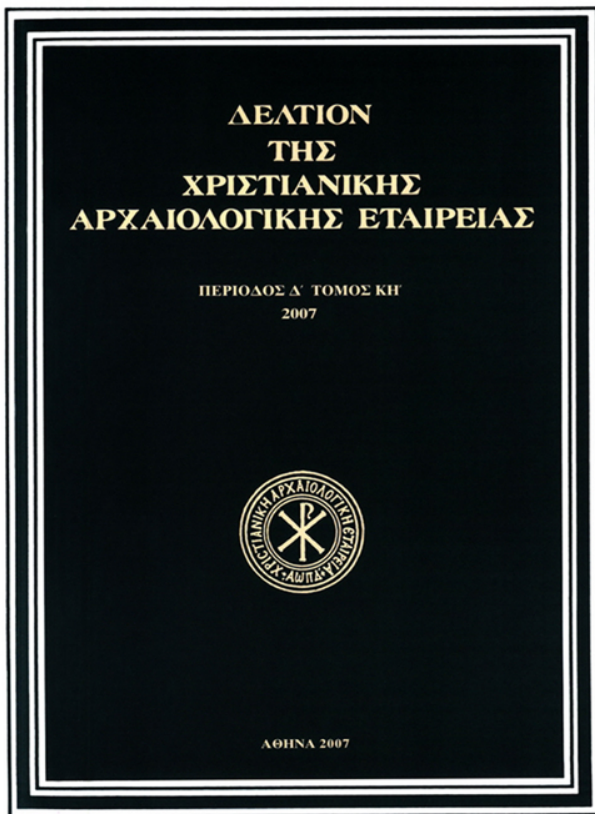

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 28 (2007)

Δελτίον ΧΑΕ 28 (2007), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Παύλου Μ. Μυλωνά (1915-2005)

Ο τοίχος της Πλατείας των Ελλήνων στη Βενετία και τα αρχαιακά τεκμήρια ιδιοκτησίας του

Χρύσα ΜΑΛΤΕΖΟΥ

doi: [10.12681/dchae.582](https://doi.org/10.12681/dchae.582)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΛΤΕΖΟΥ Χ. (2011). Ο τοίχος της Πλατείας των Ελλήνων στη Βενετία και τα αρχαιακά τεκμήρια ιδιοκτησίας του. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 28, 157-162. <https://doi.org/10.12681/dchae.582>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ο τοίχος της Πλατείας των Ελλήνων στη Βενετία και
τα αρχαιακά τεκμήρια ιδιοκτησίας του

Χρύσα ΜΑΛΤΕΖΟΥ

Περίοδος Δ', Τόμος ΚΗ' (2007) • Σελ. 157-162

ΑΘΗΝΑ 2007

Ο ΤΟΙΧΟΣ ΤΗΣ ΠΛΑΤΕΙΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΤΟΥ

Ἡ γειτονιά τῶν Ἑλλήνων στὴ Βενετία, τὸ γνωστὸ Campo dei Greci, ὅπου ἄλλοτε λειτουργοῦσε τὸ Φλαγγινιανὸ Κολλέγιο, σημερινὴ ἔδρα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν, συνορεύει δυτικὰ μὲ τὸ κανάλι τῶν Ἑλλήνων (γιο¹ dei Greci), νότια μὲ ψηλὸ τοῖχο πὺ χωρίζει τὸ Campo ἀπὸ τὴν πολυκατοικία τῶν Querini, βόρεια μὲ τὴν calle della Madonna καὶ ἀνατολικὰ μὲ τὴν calle dei Greci. Τὸν Νοέμβριο τοῦ 2005, οἱ ἰδιοκτῆτες τῆς ὁμορφῆς πολυκατοικίας κοινοποίησαν στὸ Ἰνστιτούτο τὴν πρόθεση νὰ ἀνακαινίσουν τὰ οἰκῆματά τους. Ὑπενθυμίζεται ὅτι τὸ 1953 ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα Βενετίας δώρισε στὸ Ἰνστιτούτο τὴν κινητὴ καὶ ἀκίνητη περιουσία της, μὲ ἀποτέλεσμα ἰδιοκτῆτης τοῦ Campo νὰ εἶναι πλέον τὸ ἴδρυμα². Ζήτησαν, λοιπόν, οἱ ἰδιοκτῆτες τῆς γειτονικῆς πολυκατοικίας ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο τὴν ἄδεια προσωρινῆς χρήσης τῆς αὐτῆς πὺ περιβάλλει τὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, γὰ νὰ μεταφέρουν οἰκοδομικὰ ὑλικά καὶ νὰ στήσουν σκαλωσιά, προκειμένου νὰ συντηρηθεῖ μαζί μὲ τὸ οἶκμα καὶ ὁ ἐνδιάμεσος ἰδιοκτῆτος ψηλὸς τοῖχος. Τὸ αἶτημα ἦταν ἀπλὸ καὶ οἱ κανόνες τῆς καλῆς γειτονίας ἐπέβαλλαν τὴν ἱκανοποίησή του. Ὅμως, ἄλλη ἔμελλε νὰ εἶναι ἡ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων.

Μὲ τὴ σύμφωνη γνώμη τῶν μελῶν τῆς Διαχειριστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἰνστιτούτου, ἤμουν ἔτοιμη νὰ χορηγήσω ἐκ μέρους τοῦ ἰδρύματος τὴ σχετικὴ ἄδεια, ὅταν εὐτυχῶς

θυμῆθηκα ὅτι ὁ Ἰωάννης Βελοῦδης, στὸ τέλος τοῦ συγγραμμάτος του *Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία...*, δημοσιεύει, στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα, ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές «ἐπὶ λιθίνας πλάκας ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἐν Βενετία ναοῦ τοῦ Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου». Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς δημοσιεύεται ἐπιγραφή «πρὸς τὸν ἀντικρὺ τῆς Νοτίας τοῦ Ναοῦ Πύλης τοῖχον, παράπλευρον τῷ Μοναστηρίῳ»³. Μὲ βάση τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς, στὰ ἰταλικά, πὺ παρατίθεται πῶ κάτω, ὁ τοῖχος εἶχε ἀνεγερθεῖ τὸ 1807 καὶ ἀνήκε στὴν ἰδιοκτησία τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος, ἡ ὁποία εἶχε ἀναλάβει τὴ δαπάνη τῆς κατασκευῆς:

Muro di proprietà assoluta di questa/ Nazione Greca/ ricostruito l' anno 1807/ con li proprj suoi danari/ in virtù dell' accordo formato/ con la famiglia Querini/ li 24 M(ar)zo anno sud(et)to/ ed approvato dal Consiglio municipale de' Savj/ con decreto dei 24 Aprile susseguente⁴/ in forza del quale si fece apporre/ la p(re)se)nte lapide a perpetua memoria.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Βελοῦδης, στὴν ἐπιγραφή μνημονεύεται ὅτι ἡ *Nazione Greca*, πρὶν ἀπὸ δύο σχεδὸν αἰῶνες, εἶχε μὲ δικὰ της ἔξοδα ἀνεγείρει αὐτὸν τὸν τοῖχο πὺ ἀνήκε στὴν ἀπόλυτη κυριότητά της (*proprietà assoluta*). Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ τοῖχος πὺ μνημονεύεται στὴν ἐπιγραφή, τὴν ὁποία εἶχε μεταγράψει ὁ Βελοῦδης, δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ ἐκεῖνον πὺ σχεδίαζαν νὰ ἐπισκευάσουν οἱ γείτονες τοῦ Ἰνστιτούτου, πιστεύοντας πὺ ἦταν δικὸς τους. Στὸν τοῖχο ὑπάρχει πράγμα-

¹ Ὁ Ἰωάννης Βελοῦδης (*Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία. Ἱστορικὸν ὑπόμνημα*, Βενετία 1893²) ἀποκαλεῖ τὰ κανάλια τῆς Βενετίας «σωλήνες».

² Πὰ τὴν πράξη δωρεᾶς βλ. *Ἑλληνικὸ Ἰνστιτούτο Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας. Πενήντα χρόνια ἐπιστημονικῆς διαδρομῆς 1955-2005*, κείμενο Χρύσα Μαλτέζου, Βενετία - Ἀθήνα 2005, 11-13.

³ Ὁ.π., 18 (*Ἐπιγραφαί...*). Ἡ ἐπιγραφή εἶχε, ἐπίσης, ἀντιγραφεῖ ἀπὸ τὸν Emmanuele Antonio Cicogna (βλ. μεταθανάτια ἔκδοση: *Corpus delle Iscrizioni di Venezia e delle isole della laguna veneta di Emmanuele Antonio Cicogna*, opera compilata da Piero Pazzi con il con-

tributo di Sara Bergamasco, Βενετία 2001).

⁴ Ἡ ἀπόφαση τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου τῶν Σοφῶν ἐκδόθηκε στὶς 28 καὶ ὄχι στὶς 24 Ἀπριλίου (βλ. παρακάτω). Ἡ λανθασμένη μνεία τῆς ἡμέρας στὴ μεταγραφή δηλώνει εἴτε ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἦταν σβησμένη ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Βελοῦδης, ὅποτε ὁ τελευταῖος δὲν μπόρεσε νὰ διακρίνει τὸν ἀριθμὸ 8 καὶ τὸν ἐξέλαβε ὡς 4, εἴτε, πάλι, ὅτι τὸ λάθος ὀφείλεται σὲ παραδρομὴ. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ λανθασμένη μνεία ὑπάρχει καὶ στὴν ἔκδοση τοῦ Cicogna: πιθανότατα ὁ βενετὸς λόγιος νὰ μὴν εἶχε ἀντιγράψει ὁ ἴδιος τὴν ἐπιγραφή, ἀλλὰ νὰ εἶχε βαισιστεῖ στὴ μεταγραφή τοῦ Βελοῦδης.

τι τοποθετημένη πλάκα με έπιγραφή, που έχει ωστόσο ανεπανόρθωτα φθαρεί από τον χρόνο, έτσι ώστε να διακρίνονται με δυσκολία λιγοστά γράμματα από το κείμενο. Με άλλα λόγια, το Ίνστιτούτο διέθετε ως τίτλο ιδιοκτησίας του τοίχου μονάχα το κείμενο της έκδεδομένης από τον Βελούδη έπιγραφής, άφανισμένης σήμερα στο μεγαλύτερο μέρος της. Είναι προφανές ότι με αυτά τα δεδομένα ήταν αδύνατο να διεκδικήσει το ίδρυμα δικαιώματα ιδιοκτησίας του τοίχου. Στην ύδατινη άλλωστε πόλη της Βενετίας ο ιδιάζων οικοδομικός ιστός της ευνοεί πολλών ειδών αυθαιρεσίες, καθώς οικήματα, μεσοτοιχίες και αυλές δικτυώνονται μεταξύ τους και δημιουργούν πολύπλοκα συμπλέγματα.

Πά τα συμφέροντα του Ίνστιτούτου ή κατάσταση που είχε διαμορφωθεί ήταν δυσάρεστη. Με σκοπό την κατοχύρωση των περιουσιακών δικαιωμάτων του, άναζητήσα τότε σχετικά στοιχεία στο πλούσιο ιστορικό άρχείο της Κοινότητας, που άπόκειται στο ίδρυμα. Τα άποτελέσματα της έρευνας άποδείχθηκαν άπροσδοκίτως θετικά και συνηγορούσαν υπέρ του Ίνστιτούτου. Το άρχεακό ύλικό που έντοπίστηκε αναφέρεται με λεπτομέρειες στις τύχες του τοίχου, ό όποιος έμελλε διακόσια περίπου χρόνια μετά την άνέγερσή του να καταστεί το μίλο της έριδος άνάμεσα σε Έλληνες και Βενετούς⁵.

Η δέση των έγγραφων που έπισημάνθηκε στο άρχείο έπιγράφεται: *Dieciotto documenti relativi al muro consortivo colla casa Querini, eretto a proprie spese dalla Nazione Greca, nell'anno 1807*. Στην πρώτη σελίδα του διφύλλου που περικλείει τα δεμένα με νήμα έγγραφα υπάρχει, γραμμένη με το χέρι του Κωνσταντίνου Καβάκου, άρχεοφύλακα⁶ και προέδρου της Κοινότητας (*Gastaldo* ή *Guardian Grande*) κατά τα έτη 1799 και 1806⁷, ή σημείωση: *Disegni, supliche, documenti, decreti del Consiglio Municipale de' Savij, ed accordo seguito colla famiglia Querini nell'anno 1807, sotto il guardianato del signor Costantino Cavaco per il muro da stropo, situato al lato destro della chiesa e fabbricato a spese della Nazione*. Το πρώτο έγγραφο της δέσης, χρονολογημένο στις 13 Άπριλίου 1804, είναι ή έκθεση του ίταλου άρχιτέκτονα Girolamo Corbolin που είχε κληθεί από τον προέδρο της Έλληνικής Κοινότη-

τας της Βενετίας, Δημήτριο Λαζάρου⁸, να προβεί σε αυτοψία, για να γνωμοδοτήσει ως προς τη στατική κατάσταση του τοίχου. Και τουτο, γιατί ό τοίχος, στο προάυλιο της εκκλησίας, παρουσίαζε επικίνδυνη κλίση και έθετε σε κίνδυνο την ασφάλεια των περιοίκων. *‘O pubblico perito ed architetto* έντελλόταν να προτείνει ποιές εργασίες ήταν άπαραίτητο να γίνουν για τη στερέωση του τοίχου και να υποβάλει στον προέδρο αντίστοιχο προϋπολογισμό δαπανών. *‘O Corbolin* περιέγραψε στην έκθεσή του την κακή κατάσταση διατήρησης του τοίχου, χαρακτηρίζοντάς τον άκρως επικίνδυνο (*roninoso, per nulla sicuro, vecchio, insussistente*). Είχε, γράφει, ύψος 30 πόδια⁹ και άκουμπούσε από τη μιά μεριά στο καμπαναριό, σε μήκος 27 ποδιών, και από την άλλη στο μοναστήρι των έλληνίδων μοναχών σε μήκος 51 ποδιών, χωρίς ένδιάμεση στήριξη. Στα σημεία των δύο παραστάδων, που βρίσκονταν ή πρώτη προς το κανάλι και ή δεύτερη προς το μοναστήρι, ό τοίχος έγερνε 10 και 8 ούγκιες¹⁰ αντίστοιχα. Πά να θεραπευθεί το κακό, έπρεπε, σύμφωνα με την άποψη του άρχιτέκτονα, να κατεδαφιστεί όλος ό τοίχος και να ξανακτιστεί, με τρεις παραστάδες αυτην τη φορά άντι των δύο και με πάχος όχι λιγότερο της μιάμισης πέτρας. Το ύψος της δαπάνης υπολογιζόταν στις 3.050 λίρες περίπου. Μιά άλλη, φθηνότερη λύση, ύψους δαπάνης 1.155 λιρών, πάντα σύμφωνα με τον ίδιο άρχιτέκτονα, ήταν να τοποθετηθούν στον τοίχο, άνάμεσα στις παραστάδες, τρεις άντηρίδες, ύψους 20 και περισσότερων ποδιών. *‘Ομως, οι άντηρίδες θα καταλάμβαναν μέρος της αυλής (μήκος 5 ποδιών) και θα έφταναν ως το πέτωμα του πηγαδιού. Έπιπλέον, στις γωνιές θα μαζεύονταν κάθε λογής σκουπίδια και άκαθαρσίες, με κίνδυνο να βρωμίσει το νερό του κοντινού πηγαδιού που ήταν θαυμάσιο (acqua perfettissima)*. Θα μπορούσαν, επίσης, να στερεωθούν στα δοκάρια των όμορων οικήμάτων σιδερένιοι γάντζοι, με την προϋπόθεση να επέτρεπαν –άπίθανο κατά τη γνώμη του Corbolin– την τοποθέτησή τους οι γείτονες ιδιοκτήτες. Μαζί με την έκθεσή του προς την Κοινότητα, ό άρχιτέκτονας κατέθεσε σχέδιο του τοίχου, στο όποιο είχε προσθέσει τις τρεις άντηρίδες¹¹.

⁵ Έλληνικό Ίνστιτούτο Βενετίας, *Παλαιό Άρχείο*, b. 35, φάκ. 512.

⁶ Πά τον Κωνσταντίνο Καβάκο ως άρχεοφύλακα βλ. Cristina E. Papacosta - Francesca Cavazzana Romanelli, «La Confraternita dei Greci di Venezia e il suo archivio. Un modello condiviso di organizzazione della memoria documentaria», *Θησαυρίσματα* 31 (2001), 392-395 (όπου παλαιότερη βιβλιογραφία).

⁷ Βελούδης, *Έλλήνων όρθοδόξων άποικία*, 190.

⁸ Ο.π.

⁹ Ένα βενετικό πόδι άντιστοιχεί σε 35 έκατοστά περίπου.

¹⁰ Μία ούγκια άντιστοιχεί σε 30 γραμμάρια περίπου.

¹¹ Βλ. παρακάτω, Άρχεακά τεκμήρια.

Το άμέσως επόμενο χρονολογικά έγγραφο είναι η αναφορά που απηύθυνε, στις 26 Σεπτεμβρίου 1806, προς την Κοινότητα ο ίδιος *pubblico perito ed architetto*, Girolamo Corbolin. Σημειώνει στο έγγραφό του ο αρχιτέκτονας ότι η Κοινότητα είχε περιοριστεί, προφανώς λόγω του ύψους της δαπάνης που απαιτούσε το ξανακτίσιμο του τοίχου, στην πρόχειρη, το 1804, στερέωσή του με γάντζους¹². Αλλά με το πέρασμα του χρόνου ο τοίχος φαίνεται πως είχε γείρει ακόμη περισσότερο, με αποτέλεσμα το 1806, επί προεδρίας Κωνσταντίνου Καβάκου, να αποφασίσει η Κοινότητα την κατεδάφιση και επανοικοδόμησή του. Με την επιστασία του Corbolin, ο πρωτομάστορας (*capo maestro*) κτίστης Valentin Sardi ανέλαβε να εκτελέσει τις απαιτούμενες εργασίες. Όταν όμως ο τοίχος κατεδαφίστηκε, διαπιστώθηκε ότι η κλίση του οφειλόταν στο γεγονός ότι ο κύριος τοίχος (*muro maestro*) της πολυκατοικίας των αδελφών Querini, που βρισκόταν ακριβώς από πίσω, ήταν μισογκρεμισμένος, ότι τα τουβλά και οι σωριασμένες πέτρες είχαν φράξει την calle di Grondale¹³, η οποία χώριζε τις δύο ιδιοκτησίες, και ότι το οικοδομικό υλικό, ακολουπώντας στον τοίχο της Κοινότητας, τον έσπρωχνε προς τα έξω με τις γνωστές συνέπειες. Άρα, ο νέος τοίχος δεν ήταν δυνατόν να κτιστεί, γιατί έπρεπε πρώτα να απομακρυνθεί το σωριασμένο υλικό και να επισκευαστεί ο τοίχος της διπλανής πολυκατοικίας. Διαφορετικά, ο τοίχος της Κοινότητας έπρεπε, για λόγους ασφάλειας, να ξανακτιστεί σε αρκετή απόσταση από τον μισογκρεμισμένο τοίχο των Querini, οπότε θα περιοριζόταν η έκταση της αυλής εις βάρος της κοινοτικής περιουσίας. Απαραίτητη, λοιπόν, προϋπόθεση για να κτιστεί ο τοίχος στην αυλή της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων ήταν να επισκευάσουν πρώτα οι αδελφοί Querini τον τοίχο των οικημάτων τους.

Παρά το δίκαιο αίτημα της Κοινότητας, οι γείτονες αδελφοί Vincenzo Pietro και Lunardo Querini δεν ήταν διατεθειμένοι να επισκευάσουν τον μισογκρεμισμένο τοίχο που τους ανήκε, εμποδίζοντας έτσι τους Έλληνες να ξανακτίσουν τον τοίχο της αυλής τους. Χρειάστηκε να προσφύγει ο πρόεδρος Κωνσταντίνος Καβάκος στις βενετικές αρχές και να ζητήσει την παρέμβασή τους. Στις 7 Οκτωβρίου 1806, με έγγραφό του προς το Δημοτικό Συμβούλιο των Σοφών (*Municipale Consiglio de' Savj*), ο Καβάκος εξέθεσε την όλη κατάσταση και ζήτη-

σε από την αρμόδια δημοτική υπηρεσία να υποχρεώσει τους Querini να ανταποκριθούν στην υποχρέωσή τους. Η γραφειοκρατική διαδικασία αποδείχθηκε χρονοβόρα. Οι βενετικές αρχές από τη μία μεριά δικαίωναν την Κοινότητα, αλλά από την άλλη οι ρυθμοί που ακολουθούσαν για τη διευθέτηση του ζητήματος ήταν βραδύτατοι. Ο Καβάκος δεν εγκατέλειψε τα πράγματα στην τύχη τους, αλλά προσπάθησε με νέες αιτήσεις προς το Δημοτικό Συμβούλιο των Σοφών να επιταχύνει την πορεία των διοικητικών ενεργειών. Τελικά, στις 17 Ιανουαρίου 1807, οι δημοτικές αρχές κοινοποίησαν στους αδελφούς Querini την απόφαση του Συμβουλίου να αναθέσουν σε μηχανικό της υπηρεσίας την κατεδάφιση του τοίχου των οικημάτων τους, χρεώνοντας σ' εκείνους τη σχετική δαπάνη.

Η απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου των Σοφών, του 1807, φάνηκε πως έδινε τέλος στη διαφορά μεταξύ της Κοινότητας και των ιδιοκτητών της διπλανής πολυκατοικίας. Ωστόσο, σε αντίθεση με τους Έλληνες που μπορούσαν, τώρα, χωρίς κωλύματα, να προχωρήσουν στις οικοδομικές εργασίες, οι Querini αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα, γιατί όχι μόνο δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να ξανακτίσουν τον τοίχο τους, αλλά κυρίως γιατί η κατεδάφιση του κύριου τοίχου και η απομάκρυνση του οικοδομικού υλικού έθετε σε κίνδυνο την ασφάλεια των δικών τους οικημάτων. Αποφάσισαν τότε να προβούν σε φιλικό διακανονισμό με τους Έλληνες, συμφωνώντας τα εξής:

α) Με δεδομένη την οικονομική αδυναμία, στην οποία βρίσκονταν οι Querini, η Ελληνική Κοινότητα προσφέρθηκε να αναλάβει τη δαπάνη της κατεδάφισης του ήδη έρειπωμένου τοίχου των οικημάτων τους και της ανέγερσης, με βάση συγκεκριμένο σχέδιο, συνημμένο στο συμφωνητικό, αντί δύο, ενός μόνο νέου τοίχου, στη θέση όπου ήταν κτισμένος ο δικός τους. Η Κοινότητα θα χρησιμοποιούσε στις εργασίες τουβλά από τον γκρεμισμένο τοίχο και όποιο άλλο οικοδομικό υλικό έκρινε ότι μπορούσε να επαναχρησιμοποιηθεί.

β) Η δαπάνη της εκτέλεσης των εργασιών θα βάρυνε αποκλειστικά και μόνο την Ελληνική Κοινότητα. Οι Έλληνες «αδελφοί» φαίνεται πως δεν αντιμετώπιζαν οικονομικά προβλήματα, παρά το γεγονός ότι είχαν περάσει λίγα μόνο χρόνια από τότε που είχε δημευτεί, με την επικράτηση των Γάλλων του Ναπολέοντα, μέρος της πε-

¹² ... nel maggio 1804 è stato provvisoriamente assicurato con varie punte assicurate da giazie ed altre punte in piedi, come in simili circostanze si usa

(Έγγραφο με χρονολογία 7 Οκτωβρίου 1806).

¹³ Grondal, gronda, grondaia: βεν. ύδρορροή.

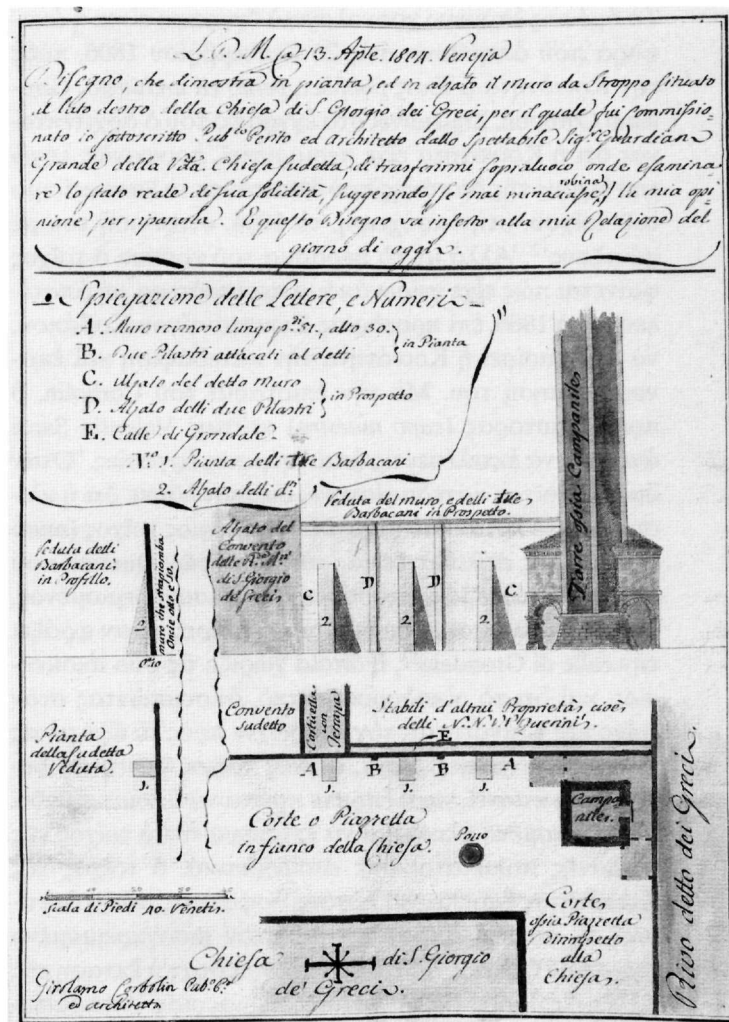
ριουσίας τους. Ο νέος τοίχος που θα χώριζε τις δύο ιδιοκτησίες θα άνηκε πλέον στην απόλυτη κυριότητα (*proprietà assoluta*) της Κοινότητας. Αναμνηστική πλάκα συμφωνήθηκε να τοποθετηθεί στον τοίχο, με τη μνεία ότι η Κοινότητα ήταν ιδιοκτήτρια του κτίσματος. Οί Querini δέν θα είχαν δικαίωμα να ανοίξουν παράθυρα στον τοίχο ή να αλλοιώσουν με όποιοδήποτε τρόπο την πρόσοψη.

γ) Έπειδή, πριν από την κατεδάφιση, ήταν απαραίτητο να γίνουν έργασίες στερέωσης σε κάθε όροφο της πολυκατοικίας, καθώς και ξυλουργικές έργασίες, συμφωνήθηκε ότι η σχετική δαπάνη θα βάρυνε τους αδελφούς Querini.

Το συμφωνητικό με χρονολογία 24 Μαρτίου 1807 φέρει τις υπογραφές του Guardian Grande, Κωνσταντίνου Καβάκου, του Vincenzo Piero Querini και του Giuseppe Crivellari, έξουσιοδοτημένου εκπροσώπου του Lunardo Querini. Έπειδή η μερίδα του ακινήτου, που άνηκε στον Vincenzo Piero Querini, είχε πουληθεί το 1806 στον ως τότε ένοικο Pasqual Marchesini, αλλά έκκρεμοιζε ακόμη η οριστικοποίηση του πωλητηρίου, το συμφωνητικό το υπέγραψαν και δύο πληρεξούσιοι του νέου αγοραστή.

Το έγγραφο υποβλήθηκε στο Δημοτικό Συμβούλιο των Σοφών και εγκρίθηκε στις 28 Απριλίου του ίδιου έτους. Ο νέος πρόεδρος της Κοινότητας, Άνδρέας Τζιτζέλης¹⁴, ανέθεσε και πάλι στον ίδιο αρχιτέκτονα, Girolamo Corbolin, την εκτέλεση των εργασιών και την υποβολή νέου προϋπολογισμού δαπανών. Το ύψος της δαπάνης προϋπολογιζόταν να ανέλθει στις 8.434 βενετικές λίρες (ιταλικές λίρες 4.315, 50). Ως προς τη δαπάνη των στερεωτικών εργασιών, ο Vincenzo Piero Querini κατέβαλε στον πρόεδρο της Κοινότητας, με την υπογραφή χωριστού μεταξύ τους συμφωνητικού, μέρος του ποσού, ενώ το υπόλοιπο συμφωνήθηκε να πληρωθεί από τα ένοικια του οικήματος που είχε εκμισθωθεί στην Lodovica Sirocovich.

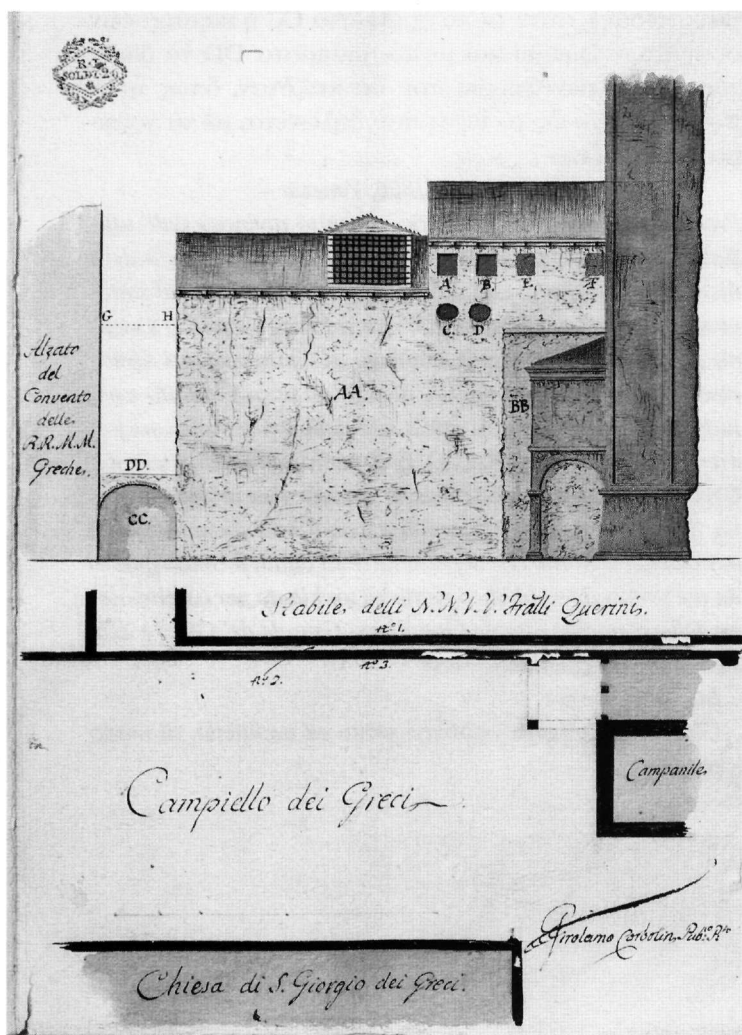
Σύμφωνα με το σχέδιο και την έκθεση του αρχιτέκτονα Corbolin, ο τοίχος θα κτιζόταν, όπως είχε ήδη ο ίδιος προτείνει το 1804, με τη διαφορά ότι θα είχε πάχος δύο πετρών, θα έμπαιναν σε διάφορα σημεία σιδερένιοι γάντζοι, στερεωμένοι στα δοκάρια, και σανίδες από λάρικα, ώστε να είναι εξασφαλισμένη απόλυτως ή σταθερότητά του. Ακόμη, το δώμα (*terrazzo*) θα καλυπτόταν με μαλτεζόπλακα σε όλη την εξωτερική του επιφάνεια, ώστε να διατηρηθεί σε καλή κατάσταση για μεγάλο χρονικό διάστημα και να μη χρειάζεται συνεχώς επεμβάσεις (*richiedendo l'opera una lunga durata e non un dispendio continuato*). Τέλος, στην έκθεσή του ο αρχιτέκτονας καταχώρισε το ακριβές κείμενο της επιγραφής, η οποία θα χαρασσόταν στην πλάκα που έπρεπε να το-

Εικ. 1. Σχέδιο του τοίχου με τις αντηρίδες.

ποθηθεί, σε ύψος έξι ποδιών, στον υπό ανέγερση τοίχο. Μετά από πολύχρονες διαπραγματεύσεις με τους Βενετούς, οι Έλληνες έκτισαν επιτέλους τον τοίχο, με βάση το σχέδιο του αρχιτέκτονα και τους όρους του συμφωνητικού μεταξύ της Κοινότητας και των αδελφών Querini. Κι όταν πια ορθώθηκε, στην άκρη της αυλής, σε

¹⁴ Ο Άνδρέας Τζιτζέλης διετέλεσε πρόεδρος της Κοινότητας το 1808, 1814 και 1827 (Βελουδής, Έλλήνων ορθοδόξων αποικία, 190).

Εικ. 2. Σχέδιο του τοίχου maestro.

ἕψος ἕξι ποδιῶν, ὅπως εἶχε συμφωνηθεῖ, τοποθετήθηκε ἀναμνηστική πλάκα μὲ χαραγμένη ἐπιγραφή, γιὰ νὰ δηλώνει: *la proprietà ed assoluto diritto del muro stesso di ragione della Nazione, per l'effetto che in qualunque tempo avvenire per qualunque si sia pretesto, anche se lo stabile Querini venisse demolito, non possa essere turbata la di Lei assoluta proprietà tanto del muro medesimo che dell'aria relativa ...* Οἱ φράσεις αὐτές, βγαλμένες προφανῶς ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ Κωνσταντίνου Καβάκου, ἀποδείχθηκαν προφητικές. Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε στὴν ἀρχὴ τοῦ ἀρθροῦ, δύο σχεδὸν αἰῶνες ἀργότερα, φθίνοντος τοῦ 2005, οἱ νέοι ἰδιοκτῆτες τῆς πολυκατοικίας τῶν Querini πρόβαλαν ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ τοίχου. Τὸ χαραγμένο στὴν πλάκα κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς, συνταγμένο πιθανότατα ἀπὸ

τὸν Καβάκο, καὶ μεταγραμμένο, μισὸν αἰῶνα περίπου ἀργότερα, ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Βελοῦδη, καὶ κυρίως τὸ ἀρχαιολογικὸ ὑλικό, πὺ μὲ συγκινητικὴ προσήλωση στὴν ἱστορικὴ παράδοση τῆς Κοινότητος εἶχε ταξινομήσει καὶ καταλογογραφήσει, τὸ 1822, ὁ Κωνσταντῖνος Καβάκος, στάθηκαν οἱ μόνοι μάρτυρες τοῦ ἰδιοκτησιακοῦ καθεστώτος τοῦ τοίχου στὸ Campo dei Greci. Ὅμως, τὰ στοιχεῖα πὺ ἔφερε στὸ φῶς ἢ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἦταν ἀδιάσειστα καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Βενετίας γνωρίζουν καλὰ τὴν ἀξία πὺ ἔχουν τὰ φυλαγμένα στὰ ἀρχεῖα τῆς πόλης τους σχέδια καὶ ἔγγραφα. Μέσα σ' αὐτὴν τὴ συνάφεια, ἀναμενόμενη ἦταν ἡ ἀπόφαση τῶν ἰδιοκτητῶν τῆς πολυκατοικίας τῶν Querini. Σὲ ἔκτακτη συνέλευση τῆς πολυκατοικίας πὺ συγκλήθηκε στὶς 5 Δεκεμβρίου 2005, γιὰ νὰ συζητηθεῖ τὸ ἐπίμαχο ζήτημα τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ τοίχου, οἱ γείτονες Βενετοὶ ἀναγνώρισαν, μὲ βάση τὰ ἀρχαιολογικὰ ἔγγραφα τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅτι ὁ τοῖχος ἀνήκε στὴν ἀπόλυτη κυριότητα τῆς Κοινότητος, ἄρα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἴνστιτούτου. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, ὑπερασπιστὲς τῶν δικαιωμάτων τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας πρόβαλαν ἀπὸ τὸ παρελθὸν ἕνας ἀρχαιοφύλακας καὶ ἕνας ἱστορικός: ὁ Κωνσταντῖνος Καβάκος καὶ ὁ Ἰωάννης Βελοῦδης.

Αρχαιολογικά τεκμήρια

1. Σχέδιο τοίχου μὲ τὶς ἀντηρίδες σὲ προβολή, διαστ. 28×19 ἐκ., σὲ κλίμακα 40 βενετικῶν ποδιῶν. Συνημμένο στὴν ἔκθεση τοῦ ἀρχιτέκτονα Girolamo Corbolin πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Κοινότητα, τῆς 13ης Ἀπριλίου 1804 (Εἰκ. 1). Στὴν ἔκθεσή του ὁ ἀρχιτέκτονας σημειώνει ὅτι σχεδίασε μὲ μαῦρο μελάνι τὸν τοῖχο στὴν κατάσταση πὺ βρισκόταν τότε καὶ μὲ κόκκινο μελάνι τὶς ἀντηρίδες πὺ πρότεινε νὰ τοποθετηθοῦν γιὰ νὰ στερεωθεῖ τὸ κτίσμα. Σύμφωνα μὲ τὸ ὑπόμνημα πὺ συνοδεύει τὸ σχέδιο, δηλώνεται μὲ τὸ γράμμα Α ὁ κεκλιμένος τοῖχος, μήκους καὶ ἕψους 51 καὶ 30 ποδιῶν ἀντίστοιχα, μὲ τὸ γράμμα Β οἱ δύο παραστάδες, μὲ τὸ γράμμα C ἡ ὄψη τοῦ τοίχου, μὲ τὸ γράμμα D ἡ ὄψη τῶν παραστάδων καὶ μὲ τὸ γράμμα E ἡ calle di Grondale· μὲ τὸν ἀριθμὸ 1 δηλώνονται οἱ τρεῖς ἀντηρίδες καὶ μὲ τὸν ἀριθμὸ 2 ἡ ὄψη τους. Στὸ σχέδιο εἰκονίζονται ἀκόμη οἱ ὄψεις τῆς μονῆς τῶν ἐλλήνων μοναχῶν, τοῦ καμπαναριοῦ, τοῦ προαυλίου τῆς ἐκκλησίας, τοῦ καναλιοῦ τῶν Ἑλλήνων, μικρῆς αὐλῆς μὲ δῶμα καί, τέλος, ἡ τομὴ τοῦ τοίχου.

Laus Deo Maximo a 13 aprile 1804, Venezia
Disegno che dimostra in pianta ed in alzato il muro da stropo, situato al lato destro della chiesa di San Giorgio dei Greci, per il quale fui commissionato io sottoscritto, pubblico perito ed

architetto, dallo spettabile signor Guardian Grande della veneranda chiesa sudetta di trasferirmi sopraluoco, onde esaminare lo stato reale di sua solidità, suggerindo, se mai minaciasse ll rovina ll, la mia opinione per ripararla. E questo disegno va inserto alla mia relazione del giorno di oggi.

2. Σχέδιο ὄψεων τοῦ τοίχου ποῦ ἀποφασίστηκε νὰ κατεδαφιστεῖ καὶ νὰ ξανακτιστεῖ, ὅπως ἦταν πρὶν, καὶ τῆς μονῆς τῶν ἑλληνίδων μοναχῶν, διαστ. 29,30×20 ἑκ., σὲ κλίμακα 50 βενετικῶν ποδιῶν. Συντάκτης τοῦ σχεδίου εἶναι ὁ ἀρχιτέκτων Girolamo Corbolin. Συνημμένο στὸ συμφωνητικὸ μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητας καὶ τῶν ἀδελφῶν Querini, τῆς 24ης Μαρτίου 1806 (Εἰκ. 2). Σύμφωνα μετὰ τὸ ὑπόμνημα ποῦ συνοδεύει τὸ σχέδιο, δηλώνεται μετὰ τὸν ἀριθμὸ 1 ὁ μισογκρεμισμένος τοῖχος τῶν οἰκημάτων τῶν ἀδελφῶν Querini, μετὰ τὸν ἀριθμὸ 2 ἡ παλιὰ calle di Grondale ποῦ χώριζε τὶς δύο ἰδιοκτησίες, μετὰ τὸν ἀριθμὸ 3 ὁ ἤδη κατεδαφισμένος ἀπὸ τὴν Κοινότητα τοῖχος στὸ Campiello (μικρὴ πλατεία) τῶν Ἑλλήνων· μετὰ τὰ γράμματα AA δηλώνεται ἡ ὄψη τοῦ τοίχου τῆς πολυκατοικίας τῶν Querini ποῦ θὰ ξανακτιζόταν μετὰ ἔξοδα τῆς Κοινότητας, μετὰ τὰ γράμματα BB ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει ἀπὸ τὸν γκρεμισμένον τοῖχο τῆς Κοινότητας ποῦ

θὰ κατεδαφίζοταν, μετὰ τὰ γράμματα CC ἡ καμάρα τῶν οἰκημάτων Querini καὶ μετὰ τὰ γράμματα DD τὸ δῶμα τῶν οἰκημάτων Querini ποῦ θὰ κτιζόταν, ὅπως ἦταν πρὶν, μετὰ τοῖχο ὡς τὸ ὕψος ποῦ δηλώνεται μετὰ τὰ γράμματα G καὶ H.

a 24 marzo 1806, Venezia

Prospetto del muro maestro, riconosciuto rovinoso dall' ufficiale ingegnere del Consiglio Municipale de' Savj, il quale deve dietro all' intimazione 13 ottobre 1806, partecipata dal sunominato Consiglio alli signori Vincenzo Pietro e Fratello Querini, proprietarj dello stabile limitrofo al Campiello dei Greci, essere per intiero {per intiero} riattato da nuovo in tutto e per tutto simile al medesimo, vale a dire colli soli semplici sei fori marcati colle lettere A, B, C, D, E, F, guardanti il Campiello dei Greci anzidetto, dal capo maestro {maestro} muratore Valentin Sardi con quelli patti, modi e condizioni dichiariti nella carta di detto giorno che al presente resta unita; formato questo da me sottoscritto pubblico perito ed architetto per commissione dello spettabile attuale Guardianiano Grande de' Greci e delli signori fratelli Querini.

In fede di che ecc.

Girolamo Corbolin, pubblico perito ed architetto, di mano propria.

Chryssa Maltezou

THE WALL OF THE CAMPO DEI GRECI IN VENICE AND THE ARCHIVAL DOCUMENTATION OF ITS OWNERSHIP

The historian of the Greek Community in Venice, Giovanni Veludo, in his well-known treatise on the “*Ellinon orthodoxon apoikia ...*”, publishes an inscription, according to which the wall separating the Campo dei Greci from the adjacent apartment building was put up in 1807 and was the property of the Community. Prompted by recent claims to ownership of the wall by the tenants of the apartment building, the author carried out research in the Old Archive of the

Community, which is kept in the Hellenic Institute of Byzantine and Postbyzantine Studies in Venice, with the aim of locating archival material relating to the construction of the wall. This research brought to light documents and drawings of the period, which clearly demonstrate that the walls belong to the inalienable property of the Community, that is the Hellenic Institute. The findings of this archival research are presented in the article.